Għaliex?

Jedd l-Ilsien Malti

Għaliex tarmih l-ilsien li tatek ommok,
U titlef għaqlek wara lsien barrani?
Maltija kienet l-ewwel kelma f'fommok,
U bil-Malti tkellimt tifel daħkani.

U kiber miegħek dak l-ilsien ewlieni,
U ġmielu ntiseġ mal-ġrajjiet ta' ħajtek:
Bih fissirt qalbek meta sfajtli hieni,
Bih fissirt għommtok meta mbikki rajtek.

Għaliex immela tiċħad, Malti ħija,
Lil dan l-ilsien li bih int Malti sewwa?
Ħobb, jekk jiswewlek, l-ilsna barranija,
Iżda le tbarri lil min hu ta' ġewwa.

Dun Karm

ID-DIPARTIMENT TAT-TMEXXIJA TAL-KURRIKULU

(IT-TAQSIMA TAL-MALTI)

u

L-BIBLIJOTEKA NAZZJONALI TA' MALTA

MIXJET IL-MALTI

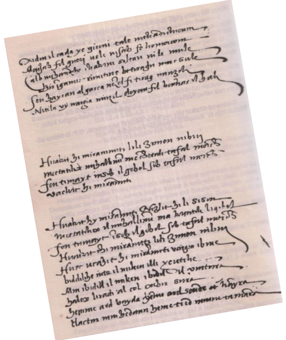

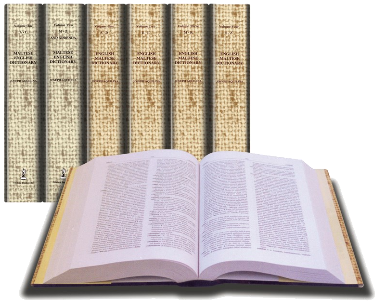

Minn Caxaro sa Aquilina

Ħarsa lejn uħud mix-xogħlijiet u l-persunaġġi ewlenin li ħadmu għall-iżvilupp tal-Malti tul is-sekli.

Żjara edukattiva fil-Biblijoteka Nazzjonali

Mill-10 sas-16 ta' April 2019

Ktejjeb ta' Taħriġ

L-Isem:________________________ Il-Klassi:________

Il-Biblijoteka Nazzjonali

Il-bini tal-Biblijoteka Nazzjonali jinsab f' Misraħ ir-Repubblika jew, kif inhi magħrufa ma' ħafna Maltin, Pjazza Reġina. Bdiet tinbena fl-1776 taħt il-Gran Mastru De Rohan minħabba li l-post fejn kienu jinżammu l-kotba u dokumenti oħra fil-Belt ma kienx kbir biżżejjed għall-ammont ta' kotba li kien hemm. Il-binja tlestiet fl-1796 u hija l-aħħar waħda tal-Kavallieri f'pajjiżna.

Il-fundatur tal-Biblijoteka kien il-Balliju Guerin de Tencin li fl-1766 ħalla kollezzjoni ta' kotba li kienet tlaħħaq id-9600 volum. Biex il-kollezzjonijiet tpoġġew kollha fil-bini l-ġdid għaddew is-snin, u kien biss fl-1812 (fi żmien l-Ingliżi) li l-Biblijoteka nfetħet uffiċjalment. Bil-liġi żewġ kopji ta' kull pubblikazzjoni stampata f'Malta jridu jingħataw lill-Biblijoteka Nazzjonali.

BIBLIOTHECÆ MELITENSIS

41. **Ġużè Ellul Mercer** - *Leli ta' Ħaż-Żgħir* (1938)

Dan ir-rumanz psikoloġiku, l-ewwel wieħed tal-ġeneru tiegħu fil-letteratura Maltija, jitqies bħala l-kapulavur letterarju ta' Ellul Mercer. Fih l-awtur iħares lejn l-injoranza bħala dik li twassal għall-isfruttament.

42. **Pietru Pawl Saydon** *Il-Bibbja* (ippubblikata mis-Soċjetà tal-MUSEUM) - 1977, 1982, 1990

Saydon ittraduċa l-Bibbja għall-Malti mill-oriġinal (il-Lhudi, l-Aramajk u l-Grieg). Dan seta' jagħmlu għax kien studjuż kbir tal-ilsna Semitiċi. Dam tletin sena sħaħ, mill-1929 sal-1959, jaħdem fuq din it-traduzzjoni.

43. **Joseph Aquilina**

Maltese-English Dictionary (2 volumi - 1987, 1990)

Fl-1987 ħareġ id-dizzjunarju kapulavur tal-Prof. Aquilina li għadna nqisuh l-aqwa wieħed bi lsienna sal-lum. Huwa dizzjunarju mill-Malti għall-Ingliż u fih żewġ volumi.

Ikteb S ħdejn il-kliem li taħseb ġej mill-Għarbi (ta' oriġini Semitika).

Ikteb R ħdejn il-kliem li taħseb ġej mit-Taljan jew mill-Isqalli (ta' oriġini Rumanza).

ziju ☐ kuġin ☐ omm ☐ iben ☐ missier ☐

Ara sew paġna 838 tad-Dizzjunarju u ċċekkja t-tweġiba tiegħek!

37. **Ġużè Aquilina / Pietru Pawl Saydon**

Ward ta' Qari Malti (1936)

L-ewwel antoloġija rappreżentattiva u sistematika tal-letteratura Maltija ppubblikata fl-1936.

38. **Antonio Cremona**

Mikiel Anton Vassalli u Żminijietu (1937)

Fost il-bijografiji bil-Malti li kiteb Cremona, *Mikiel Anton Vassalli u Żminijietu* hija l-ewwel waħda, l-aktar dokumentata u forsi l-aktar waħda importanti. Kienet dehret biċċa biċċa f'*Il-Malti* bejn l-1932 u l-1937.

39. **Dun Karm Psaila** - *Il-Jien u Lil Hinn Minnu* (1938)

Miktuba fl-1938. Hi meqjusa bħala x-xogħol ewlieni tal-poeta nazzjonali u tal-letteratura Maltija.

Ara sewwa l-aħħar tliet versi ta' paġna 24 tal-poema ta' Dun Karm. F'kelma waħda x'parir tagħtih ommu biex iħoss l-hena u s-sliem f'qalbu?

40. **Ġużè Aquilina** - *Taħt Tliet Saltniet* (1938)

L-istorja tar-rumanz hija dwar l-imħabba ta' bejn iben baronessa u tfajla bidwija bi sfond storiku ta' dak li kien qed jiġri fi żmien il-Kavallieri, il-Franċiżi u l-Ingliżi.

Lil min jiddedika r-rumanz *Taħt Tliet Saltniet* Ġużè Aquilina?

1. **Pietru Caxaro** - *Il-Kantilena* (c. 1450)

Il-Kantilena hija l-ewwel kitba li għandna bil-Malti u għandha l-forma ta' poeżija. Kitibha Pietru Caxaro fis-seklu ħmistax u għalhekk miktuba b'Malti Medjevali.

Il-Kantilena – Pietru Caxaro

Xidew il-qada, ja ġireni, tale nħadditkom,
Ma nsab fil-weri u la nsab f'għomorkom
Qalb m'għandha ħakem, sultan u le mula
Bir imgħammiq irmietni, b'turġien muħsula,
Fejn, ħajran għall-għarqa, ninżel f'tiraġ minżeli
Nitla' u narġa' ninżel dejjem f'baħar il-għali.
Waqgħet hi, imrammti, l'ili żmien nibni,
Ma ħtatlix mgħallmin, 'mma qatagħli tafal merħi;
Fejn tmajt insib il-ġebel sibt tafal merħi;
Waqgħet hi, imrammti.
Waqgħet hi, imrammti; niżżlet hi s-sisien;
Ma ħtatlix l-imgħallmin, 'mma qatgħetli l-ġebel;
Fejn tmajt insib il-ġebel sibt tafal merħi
Waqgħet hi, mrammti, l'ili żmien nibni.
U hekk waqgħet hi, imrammti! U erġa' ibniha!
Biddilha inti l-imkien illi jewtiha.
Min ibiddel l-imkien ibiddel il-vintura;
Għaliex l-iradi għal kull xiber sura:
Hemm art bajda, u hemm art sewda u ħamra.
Aktar minn hedawn hemm trid minnha tmarra.

2. **Hieronymus Megiser** - *Propugnaculum Europae* (1610)

Din hi x'aktarx l-eqdem lista ta' kliem bil-Malti ppubblikata. Hieronymus Megiser kien vjaġġatur Ġermaniz li meta żar Malta fl-1588 tant interessah l-ilsien Malti li ddedika ktejjeb għalih waħdu u fih ħallielna lista ta' 121 kelma bil-pronunzja kif ħassha hu. Il-ktejjeb li fih dehret il-lista ħareġ għall-ewwel darba fl-1606. L-edizzjoni għall-wiri hija tal-1610.

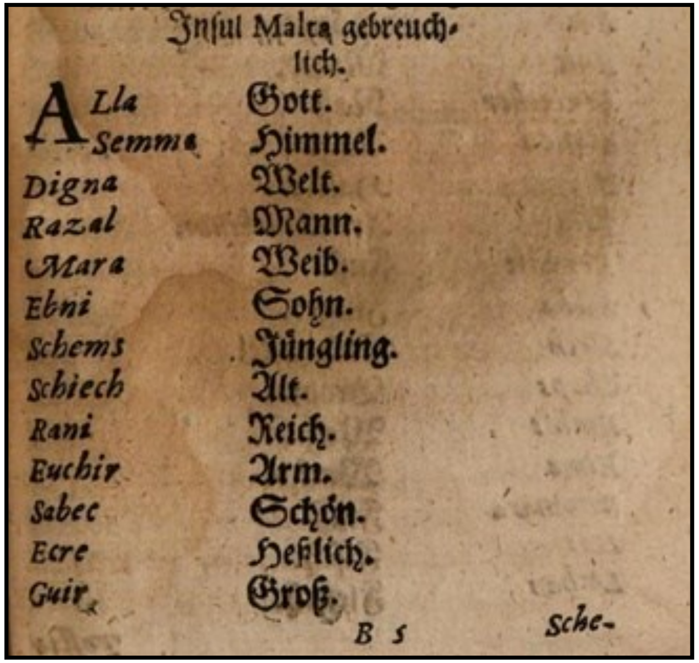

Jnsul Malta gebreuch-lich.

ALla	Gott.
Semma	Himmel.
Digna	Welt.
Razal	Mann.
Mara	Weib.
Ebni	Sohn.
Schems	Jüngling.
Schiech	Alt.
Rani	Reich.
Euchir	Arm.
Sabec	Schön.
Ecre	Heßlich.
Guir	Groß.

B s Sche-

Ħares lejn il-kolonna tal-lemin u sib il-kelma Ġermaniża '𝔄𝔩𝔱' (alt). Iktibha kif qalibha Megiser u kif niktbuha bil-Malti tal-lum.

32. **E.B.Vella** - *Ġabra ta' Ward* (1930)

Fit-tletinijiet, ippubblika sensiela ta' kotba ta' qari bil-Malti għal kull sena tal-iskejjel primarji tal-Gvern, bl-isem *Ġabra ta' Ward*. Din is-sensiela damet tintuża fl-iskejjel sas-snin sittin tas-seklu l-ieħor.

33. **Juann Mamo**

Ulied in-Nanna Venut fl-Amerika (1930)

Inkiteb bl-iskop li jagħti stampa soċjali tal-Gżejjer Maltin ta' żmienu.

34. ***Leħen il-Malti***

Ir-rivista tal-Għaqda tal-Malti – Università (1931)

Fl-ewwel nofs tas-seklu għoxrin kienet tintuża kelma oħra flok 'editur' (dak li jmexxi ġurnal jew rivista). Sib din il-kelma u iktibha.

35. **Dun Karm Psaila** - *L-Oqbra* (1936)

Dun Karm ittraduċa l-poeżija *L-Oqbra*, waħda mill-isbaħ poeżiji bit-Taljan, għal Malti tajjeb u mirqum. Huwa għamel dan biex juri l-qawwa u l-espressività tal-Malti u biex jipprova li bi lsienna tista' tfisser ħsibijiet għolja u raffinati.

36. **Antonio Cremona** - *Il-Fidwa tal-Bdiewa* (1936)

Dan id-dramm huwa meqjus bħala l-aqwa biċċa xogħol letterarju ta' Cremona.

29. ***L-Evanġelju Mqaddes*** - *San Mattew* (1895/1914)

Fl-1895 Muscat Azzopardi, bil-kunsens tal-Isqof u bil-barka tal-Papa, qaleb għall-Malti l-Vanġelu ta' San Mattew.

Fejn kien stampat *L-Imqaddes Evanġelju* ta' Muscat Azzopardi tas-sena 1895?

30. **Antonio Cremona**

Tagħrif fuq il-Kitba Maltija (1924)

Bis-saħħa ta' dan il-manwal intemm it-taħwid fil-kitba tal-Malti u tfassal alfabett li għadu jgħodd sal-lum.

L-alfabett Malti tal-lum fih 30 ittra.

Kemm fih ittri l-alfabett ta' Cremona?

Liema ittra/ittri daħlet/daħlu wara?

31. ***Il-Malti***

Ir-rivista tal-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti (1925)

Fl-ewwel editorjali, Muscat Azzopardi jisħaq li *Il-Malti* ma kellux x'jaqsam ma' partiti la ta' p____________, la ta' f_______________, la ta' b_________________ u lanqas ta' l______________ u praspar oħra.

3. **Giovanni Francesco Bonamico**

Mejju Ġie bil-Ward u ż-Żahar (c. 1672)

Għal ħafna snin din kienet meqjusa bħala l-eqdem poeżija bil-Malti.

Innota sew il-manuskritt ta' De Soldanis u kompli l-ewwel strofa ta' *Mejju Ġie bil-Ward u ż-Żahar*. Ikteb bil-Malti tal-lum.

Mejju ġie bil-ward u ż-_________________,

Għadda l-bard, ix-xita u l-______________,

Tgħattiet l-art bin-nwar u l-_____________,

Heda r-riħ, siket il-_____________________.

Ir-rima ta' din il-poeżija antika hi:

- ☐ mqabbża (a-b-ċ-b)
- ☐ alternata (a-b-a-b)
- ☐ mbewsa (a-b-b-ċ)
- ☐ magħluqa (a-b-b-a)
- ☐ ħielsa

4. **Ġan Franġisk Agius De Soldanis**

Della Lingua Punica (1750)

De Soldanis stampa din il-grammatika f'Ruma u kitibha bit-Taljan.

F'paġna 110 De Soldanis jagħti x-xhur bit-Taljan fuq ix-xellug u bil-Malti fuq il-lemin. Kif jagħtih bil-Malti d-disa' xahar tas-sena? Iktbu wkoll bil-Malti tal-lum.

5. **Ġan Piet Franġisk Agius De Soldanis**

Apoftegmi e Proverbii Maltesi (c. 1750)

Ġabra fiha 387 qawl. De Soldanis kien l-ewwel studjuż li ġabar dawn is-sentenzi qosra mimlijin għerf missirijietna.

Il-qawl Malti llum jgħid: ***Il-ħuta ż-żgħira qatt ma kielet il-kbira.***

Kif kien dan il-qawl fi żmien De Soldanis? Iktbu bil-Malti tal-lum.

6. **Dun Franġisk Wizzino** - *It-Tagħlim Nisrani* (1752)

Probabbilment dan kien l-ewwel ktieb reliġjuż miktub bil-Malti għall-Maltin.

7. **Ġan Piet Franġisk Agius De Soldanis**

Damma ta' Kliem Kartaġiniż Imxerred fil-Fomm tal-Maltin u l-Għawdxin (mibdi c. 1750 - mitmum c. 1766)

Agħti żewġ eżempji ta' frażijiet li fihom De Soldanis juża l-kelma ***Gemgha*** f'paġna 81 tad-*Damma* tiegħu.

1.

2.

25. **Anton Manwel Caruana** - *Ineż Farruġ* (1889)

Wieħed mir-rumanzi storiċi-romantiċi ewlenin bil-Malti. Inkiteb fl-1889 bi ġrajja ta' Malta fi żmien is-seklu ħmistax.

26. **Ġużè Muscat Azzopardi** - *Nazju Ellul* (1909)

Muscat Azzopardi spikka bħala rumanzier. *Nazju Ellul* huwa l-aħħar wieħed mir-rumanzi storiċi tiegħu u nkiteb fl-1909.

X'juri r-ritratt f'paġna 11 tar-rumanz *Nazju Ellul* ta' Muscat Azzopardi ppubblikat fl-1909?

27. ***Il-Ħabib*** - ġurnal (1912)

Ġurnal bil-Malti li kien joħroġ kull nhar ta' Ħamis bl-ewwel ħarġa tkun fl-1 ta' Frar, 1912. L-editur tiegħu kien Ġużè Muscat Azzopardi.

28. ***Kotba tal-Mogħdija taż-Żmien Nru 140*** (1914)

Fis-sena 1914 is-Sur Alfons Marija Galea, li kien joħroġ is-sensiela *Kotba tal-Mogħdija taż-Żmien,* lil Dun Karm ippubblikalu ħmistax-il poeżija. Il-ktejjeb kien jismu *L-Ewwel Ward jew Ġemgħa ta' Poeżijiet li Ktibt bil-Malti.*

20. **Luigi Rosato** - *Katarina* (1847)

Luigi Rosato hu magħruf l-aktar bħala drammaturgu (kittieb tal-palk). Hu kien l-ewwel wieħed li uża l-Malti fil-kitba tad-drammi.

21. **Paolo Pullicino** - *Tagħlim il-Qari Malti Miktub għat-Tfal tal-Iskejjel* (1852)

Il-Kanonku Paolo Pullicino kien Spettur tal-Iskejjel Primarji bejn l-1850 u l-1880. Hu stinka biex iġib aktar dixxiplina fl-iskejjel u jtejjeb il-livell tat-tagħlim.

22. **Ġan Anton Vassallo**

Poesie Maltesi ad Uso delle Scuole Primarie (1853)

L-għan ta' din il-ġabra kien li tgħin lit-tfal jipperfezzjonaw fil-qari bil-Malti u fl-istess ħin tiġbidhom aktar lejn ilsien art twelidhom.

23. **Ġan Anton Vassallo**

Ħrejjef u Ċajt bil-Malti (1863)

Vassallo jinqeda bil-poeżija biex joħloq aspetti morali u jgħallem. Il-poeżija tieħu forma ta' ħrafa li xi drabi l-protagonisti tagħha huma annimali ppersonifikati u li minnha nieħdu tagħlima li tiswielna tul ħajjitna.

24. **Giuseppe Folliero De Luna**

Elvira jew Imħabba ta' Tirann (1863)

Dan huwa l-ewwel rumanz bil-Malti ppubblikat li nafu bih. Giuseppe Folliero De Luna kien Malti-Naplitan.

8. **Dun Feliċ Demarco** - *Żwieġ la Maltija* (1760)

Żwieġ la Maltija hi l-ewwel qarċilla miktuba għall-karnival.

Kompli din l-istrofa mill-*Qarċilla* ta' Dun Feliċ Demarco tal-1760. Jekk trid għandek l-oriġinal biex 'tgħinek'.

Ukoll tagħmillu patt
illi l-għarusa hija tewmija
u minn wara ftit ħotbija,
widnejha naqra qsar
jixbhu lil tal-________________
u ħalqha nitfa kbir
geddumha bħal tal-_____________________
Imneħirha daqs l-______________________
li f'wiċċha jagħmlilha żina.

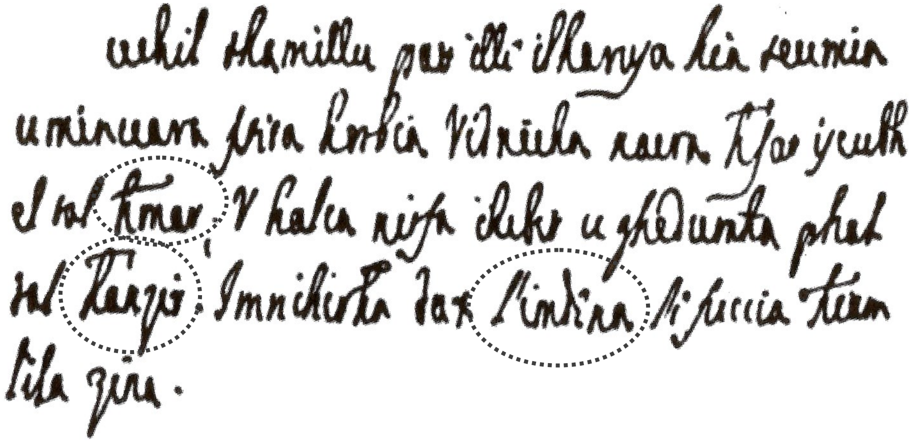

Issa kompli din... did-darba mingħajr l-oriġinal!

Din is-silta fiha r-rima mbewsa:

...ukoll gorboġ u gallinar

biex jistrieħu f'no_______________;

u sodda ta' żewġ xorok

biex ma jsibux x'jieħdu xħin jiġu t-To___________

u tagħtih żewġ imtieraħ

il-wieħed bla suf u l-ieħor fieragħ...

17. Ġan Anton Vassallo

Għall-Kitarra (1851)

F'dan il-ktejjeb dehret il-poeżija *Tifħira lil Malta* kienet titkantat bħala innu nazzjonali fl-ewwel nofs tas-seklu għoxrin.

Għal ħafna snin *Tifħira lil Malta* ta' Ġan Anton Vassallo kienet titkanta bħala l-innu nazzjonali. Kompli l-ewwel strofa bl-ortografija ta' Vassallo:

Int sabiħa, o Malta tagħna!

M' ux għax Malti _______________ jen

__________________ id-dinja colla

Magħruf g' mielech _________________

18. **Francesco Vella** - *Dizionario Portatile* (1843)

Vella ħareġ dan id-dizzjunarju għax kien jemmen li mingħajr kotba tal-grammatika u dizzjunarji l-Malti miktub qatt ma seta' jimxi 'l quddiem.

19. Il-*Giaħan* - ġurnal (1846)

Fil-poeżija *L-Istrina* naqraw dwar drawwa marbuta mal-ewwel tas-sena li kellhom il-Maltin: dik li jduru b'______________ biex fiha jitfgħulhom il-flus.

13. **Ludovik Mifsud Tommasi** - *Il-Kurunelli* (1835)

Ludovik Mifsud Tommasi (1795-1879) kien qassis, edukatur u poeta. Beda jistampa l-kurunelli u talb ieħor bil-Malti mis-sena 1835 'il quddiem. Il-kurunelli kienu talbiet miktuba forma ta' poeżija, maħsubin bħala tifħir lil xi qaddis u kienu jitqassmu f'fuljetti fil-festi.

14. ***L-Arlekkin jew Kawlata Ingliża u Maltija***

Wieħed mill-ewwel ġurnali Maltin (1838)

Tnejn mill-ewwel poeżiji stampati bil-Malti, *L-Imħabba u Fantasija* u *Sunett* dehru f'dan il-ġurnal.

15. ***Bertoldu*** - ġurnal (1839 – 1861)

Dan kien wieħed mill-ewwel ġurnali bil-Malti li bdew joħorġu wara l-għoti tal-libertà tal-istampa. Kien jieħu ħsiebu Dun Ġużepp Zammit, magħruf ukoll bħala 'Brighella', mill-isem tal-ġurnal bit-Taljan li kien joħroġ fl-istess żmien.

Kemm-il darba fix-xahar kien joħroġ il-ġurnal *Bertoldu* ?

☐

16. ***Il Filologo Maltese*** - ġurnal (1841)

Il Filologo Maltese kien ġurnal maħruġ minn Dun Salvatore Cumbo ddedikat għall-istudju tal-Malti.

Issa kompli din is-silta mill-*Qarċilla* ta' Trevor Żahra tal-2015. Ir-rima hija mbewsa.

L-għarus solennement qiegħed iwiegħed

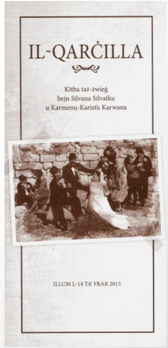

Li jieħu lill-għarusa,

Mhux għal San Girgor u l-Imnarja

Imma xi ħaġa aktar brijuża.

Jeħodha għall-festa tal-qara' aħmar il-Manikata,

Il-Ħamrun għall-festa taċ-ċ______________,

L-Imġarr għall-festa tal-frawli ħamrana,

Ħal Qormi għall-festa tal-b______________,

Imbagħad dlonk jaqbdu r-rotta

Lejn Ħal Kirkop għall-festa tal-ir__________

U fl-aħħar nett jeħodha festa festun

Ħa jdewwaqha żejt iż-Ż______________

9. **Mikiel Anton Vassalli**

Ktieb il-Kliem Malti – il-*Lexicon* (1796)

Ktieb il-Kliem Malti (jew il-*Lexicon*) huwa l-ewwel dizzjunarju stampat bil-Malti.

Kif qed tinnota, l-alfabett li uża Vassalli fil-*Lexicon* kien differenti sew minn tal-lum. X'ħoss taħseb li jirrappreżenta s-simbolu 8 ? ☐

Bil-Malti tal-lum ikteb il-kelma f'paġna 241 li ssibha wkoll fil-ballata *Katrin tal-Imdina* ta' Dwardu Cachia.

☐

10. **Francesco Vella** - *Ktieb il-Qari* (1824)

Probabbilment dan huwa l-ewwel ktieb stampat kollu bil-Malti.

L-alfabett Malti ta' Francesco Vella fih tliet ittri Għarab.

Dawn qegħdin
- ☐ fil-bidu tal-alfabett.
- ☐ imxerrdin mal-alfabett.
- ☐ f'nofs l-alfabett.
- ☐ fi tmiem l-alfabett.

Taħseb li l-ħ ta' ħuta u l-ħ ta' ħaruf kellhom l-istess ħoss?

☐

11. **Mikiel Anton Vassalli**

Grammatica della Lingua Maltese (1827)

Din hi t-tieni grammatika ta' Vassalli u kienet aktar aċċessibbli għall-pubbliku għax stampaha bit-Taljan

Kemm fih ittri l-*alfabeto fonografico* ta' Vassalli f'din il-grammatika? ☐

Kemm fih vokali u kemm konsonanti? V = ☐ K = ☐

Ikteb il-vokali :

☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

12. **Mikiel Anton Vassalli**

Motti, Aforismi e Proverbi Maltesi (1828)

Il-qawl Malti llum jgħid: ***Bil-kelma t-tajba toħroġ il-far mit-toqba*** u ***Bil-qatra l-qatra timtela l-ġarra.***

Ikteb dawn il-qwiel kif jidhru fil-ġabra ta' Vassalli bil-Malti tal-lum.

1.

2.

X'differenzi tinnota mill-qwiel kif ngħiduhom illum?

☐